

سبزه میدان قزوین در گذر زمان

بهاره مذهب^۱، جمال الدین سهیلی^۲

bmozahheb@yahoo.com

چکیده

موضوع این تحقیق بررسی چگونگی شکل گیری سبزه میدان قزوین می باشد. اهمیت و ضرورت این میدان در این است که به علت قرارگیری در محدوده تاریخی و فرهنگی شهر قزوین حائز اهمیت می باشد و همواره مکانی برای گذراندن اوقات فراغت بوده است. اهداف این تحقیق بررسی روند شکل گیری میدان می باشد. پرسش های اساسی این تحقیق عبارتند از:

۱. چگونگی شکل گیری میدان

۲. چگونگی شکل گیری خیابان های اطراف میدان

۳. تاثیر توسعه معابر در روند شکل گیری میدان

چارچوب نظری و نگرش در مورد این تحقیق بر این اساس استوار است که این میدان در طی دوران مختلف چه تاثیری در ذهن افراد داشته است. به نظر می رسد در این زمینه تحقیقی انجام نشده است. روش تحقیق در این پژوهش تاریخی- تفسیری است و گردآوری اطلاعات از طریق اسنادی انجام شده است. نتایج نشان می دهد این میدان از زمان احداث همواره مکانی مطبوع برای گذراندن اوقات فراغت بوده است.

کلمات کلیدی: میدان، سبزه میدان، قزوین، میدان های تاریخی.

۱- نویسنده مسئول: بهاره مذهب، دانشجوی کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین

۲- جمال الدین سهیلی، استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین

در سال ۱۳۱۰ میهمانخانه ای که در زمان ناصرالدین شاه مقابل مسجد جامع ساخته شده بود تخریب و به جای آن سبزه میدانی احداث شد. اولین سبزه میدان قزوین با نرده های چوبی در دوره پهلوی اول محصور گردید که به سبب کم آبی شهر در این سبزه میدان، گل و درخت باقی نماند و با رسیدن خط آهن به قزوین هنگام احداث جاده ای که خیابان سپه را به ایستگاه راه آهن متصل می ساخت آن محوطه جز خیابان شد. در زمان حکومت لسان سپهر با احداث دیوار کوتاهی محوطه سبزه میدان را از باغ چهلستون جدا کردند و خیابان رشت را به خیابان شاه متصل ساختند و بقیه محوطه را به سبزه میدان اختصاص دادند، به این ترتیب بنای اولیه سبزه میدان فعلی شکل گرفت. موضوع این مقاله بررسی چگونگی شکل گیری سبزه میدان قزوین از گذشته تا زمان حال می باشد. فرضیه این مقاله این است که به نظر می رسد در هر دوره ای از ساخت سبزه میدان، رویکردهای سبزه میدان و تاثیر آن در طی دوران مختلف بر روی ذهن افراد متفاوت بوده است. واژه میدان در اصل پارسی است. معنی این واژه در فرهنگ دهخدا با این مضمون آمده است، در گذشته میدان به هر عرصه فراخ، پهن و بی عمارت گفته می شد، به همین دلیل میدان به مکان های بزرگ و سربازی که در آن چارپایان، سبزی و میوه، ذغال و کاه و امثال آن را می فروختند نیز اطلاق می شد. این نوع میدان ها، میدان تجاری بودند و تا به امروز نیز معمولاً چنین مکانهایی نام میدان را به خود دارند، مانند میدان میوه و تره بار. میدان اصلی شهر نیز محل اصلی تجمع مردم بود که فضاهای عمومی متعددی از جمله مساجد، بازار، آب انبارهای بزرگ و نظایر اینها پیرامون آن جمع شده بود، مانند سبزه میدان تهران یا قزوین. میدان به فضایی گفته می شد که در میانه ساختارهای معماری شکل می گیرد. این فضا در طول تاریخ تکامل شهرسازی و نسبت به ضرورت های موجود زمان و مکان شکل گیری، کاربری های متفاوتی داشته است و در گذشته بیشتر فعالیت های اقتصادی و عملکردهای گوناگون حکومتی و اجتماعی در این فضای روباز انجام می گرفته است. شهرهای باسابقه تاریخی، دارای میدان های معروفی هستند که جزئی از خاطرات مردم و هویت تاریخی این شهرها به شمار می روند که سبزه میدان قزوین از جمله این میدان ها است. (<http://www.aftabir.com>)

۲- پیشینه تحقیق

در مورد سبزه میدان مطالعات بسیاری با رویکرد معماری و شهرسازی انجام گرفته اما با رویکرد تاریخی که مد نظر ما در این مقاله می باشد مطالعات خاصی انجام نگرفته است و تنها یک پایان نامه مقطع کارشناسی ارشد در این مورد یافت شد که متأسفانه نگارنده موفق به دسترسی به آن نگردید و در مرکز اسناد میراث فرهنگی قزوین نیز مطلب خاصی یافت نشد. کتابی در مورد این میدان نیز به چاپ نرسیده است و تمام مطالب آورده شده در این مقاله از کتاب های مختلف مربوط به شهر قزوین جمع آوری شده است.

از جمله این کتاب ها، کتاب در جستجوی هویت شهری قزوین تألیف سید مهدی مجابی و کتاب سیر تاریخی بنای شهر قزوین و بناهای آن تألیف دکتر سید محمد دبیر سیاقی می باشد. قسمت هایی از این مقاله نیز از سایت های اینترنتی جمع آوری شده است.

۳- روش تحقیق

روش تحقیق این پژوهش تاریخی-تفسیری و تاریخ نگارانه می باشد و گردآوری اطلاعات از طریق اسنادی انجام شده است. جامعه آماری شامل معماری های دوره صفوی تا دوره میانی (دوره پهلوی اول و دهه اول دوره پهلوی دوم) و دوره معاصر می باشد.

۴-۱. روند شکل گیری تاریخی میدان

۴-۱-۱. مقدمات شکل گیری سبزه میدان قزوین در عصر صفوی

از جمله باغهای درون شهری قزوین باغ سعادت آباد بود که در شمال دولت خانه قرار داشت و آنجا سلبقا زنگی آباد خوانده می شد و متعلق به میرزا شرف جهان قزوینی بود که شاه طهماسب اول صفوی در ذیحجه (۹۵۱ه غ) آن را خرید و به باغ سعادت آباد موسوم ساخت. (بخشی از آن باغ محوطه موزه و سبزه میدان فعلی است).

محور اصلی توسعه کالبدی شهر قزوین در عصر صفوی ناحیه مسجد جامع به سمت شمال شهر و باغات موسوم به جعفر آباد واقع در محله سعادت آباد و زنگی آباد بود. در فاصله بین مسجد به عنوان قطب جنوبی محور تا ارگ سلطنتی به عنوان قطب شمالی، توسعه خیابان مستطیل شکلی طراحی گردید.

در منتهی الیه شمالی، خیابان از طریق سردرب عالی قاپو به ارگ سلطنتی واقع در باغ سعادت آباد متصل می شد. کوشک ها و کاخ های سلطنتی مجموعاً شهر سلطنتی را تشکیل می دادند که از طریق خیابان به شهر مردمی در اطراف مسجد جامع متصل می شد و از جهت غرب از طریق دروازه ها و گذرها به مجموعه بازار ملحق می گردید. به این ترتیب ساختار شهر بر اساس مثلث شهر سلطنتی، شهر مردمی و بازار برپا شد. درب جنوبی (عالی قاپو) رو به خیابان و رو به جانب فضای اصلی شهر داشت. در فضای خیابان (میدان) برای بازی چوگان، ستون هایی از سنگ نصب کرده بودند. شاه عباس گاهی به خیابان (میدان) می آمد و بزرگان در آنجا حضور پیدا می کردند.

این عملکرد (میدان) بعدها تا اواخر دوره قاجاریه با اجتماع بزرگان و اشراف شهر ادامه داشت. شاه عباس در دو جانب شرقی و غربی فضای خیابان عمارات سلطنتی احداث کرد. سبزه میدان فعلی نیز در این محدوده قرار داشت اما نه با عملکرد میدان بلکه به صورت بخشی از باغ سعادت آباد، در حال حاضر از بناها و کاخ های داخل باغ سعادت آباد و یا ارگ سلطنتی صفویه تعداد اندکی به یادگار مانده که عمارت موسوم به چهل ستون یا موزه فعلی شهر از مهمترین آنها است. (مجابی، ۱۳۸۸: ۲۲۲)

۴-۱-۲. سبزه میدان در عصر قاجار

سبزه میدان در شمالی ترین قسمت باغ سعادت آباد قرار داشته و پیش از جدا شدن از باغ مذکور در دوران قاجاریه، محوطه خالی محصور بوده است که یک در، در جهت غربی ورودی خیابان پیغمبریه و در دیگری در شمال شرقی ورودی خیابان فردوسی یا کوچه باغ قدیم داشته است.

در عصر قاجار در بخش حکومتی و بخش مردمی شهر تغییر اساسی حاصل نشد و همان ساختار فرسوده و در برخی موارد مخروبه شهر صفوی باقی ماند. به طوریکه حیاط ها و باغات مخروبه به جای مانده از این دوران محل استقرار حکام و فرمانروایان قاجار بود مانند عمارت موزه فعلی به عنوان فرمانداری و عمارت عالی قاپو به عنوان نظمیه حیاط نادری و غیره. سعد السلطنه حاکم قزوین در سال ۱۳۱۲ هجری قمری عمارت چهلستون را مرمت نمود اما در ساختار محوطه خالی باغ سعادت آباد (سبزه میدان فعلی) تغییری ایجاد نکرد. (دبیرسیاقی، ۱۳۸۱: ۳۲۵)

۴-۱-۳. سبزه میدان در دوره میانی (دوره پهلوی اول و دهه اول دوره پهلوی دوم)

تجدید سیمای شهر در دوره میانی:

همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)

تجدید سازمان زیبای شهر در دوره میانی با پیام تجدد و ترقی، موجب به کارگیری برخی از بناهای تاریخی شهر در سازمان جدید گردید، مثل ایجاد فضای سبزه میدان در مقابل عمارت چهلستون صفوی، به همین ترتیب برخی از بناهای کهن نیز به خدمت گرفته شدند و تغییراتی در جهت عملکردهای نوین در آنها اتفاق افتاد. تجدید سازمان عمارت چهلستون به فرمانداری و سردرب عالی قاپو برای شهربانی و ... از آن جمله بود. (دبیر سیاقی، ۱۳۸۱: ۲۷۶)

۴-۱-۳-۲. سبزه میدان خیابان سپه: (دوره پهلوی اول)

پس از خراب کردن مهمانخانه واقع در جنوب خیابان سپه و چاپخانه آن در حدود سال ۱۳۱۰ شمسی در محل آنها سبزه میدانی احداث کردند که اطراف آن دیواره کوتاه با ستون های آجری و کلاه خود مانند قرار داشت، اما به سبب نرسیدن آب، رونقی نگرفت و زمانی که خیابان سپه را تا عمارت ایستگاه راه آهن امتداد دادند آن سبزه میدان از بین رفت و یک رسته دکان در دوطرف این قسمت از خیابان تا تقاطع خیابان تهران ساخته شد. (مجبایی، ۱۳۸۸: ۳۱۱)

۴-۱-۳-۳. سبزه میدان و گسترش کالبد شهر

احداث ادارات، کارخانجات، سبزه میدان ها و خیابان ها در مقابل بازار، وارونگی بافت شهری (انتقال خدمات از درون محلات به خیابانها) بخشی از مضمون عمومی گسترش کالبدی شهر در دوره میانی در سطح شهرسازی و معماری است و بخش دیگر آن تغییرات بنیادین عملکردی را شامل می شود مانند:

-تغییر ماهیت شبکه ارتباطی از پیاده و مال رو به سواره و اتومبیل رو

-لغزیدن مرکز شهر از انتهای خیابان دولتی (سپه) به گراند هتل و سبزه میدان فعلی و فرمانداری دوره پهلوی (عمارتن چهلستون).
احداث فضاهای سبز شهری (پارک شهرها و سبزه میدان ها) و ایجاد مراکز تفریحی در شهر از مضامین گسترش شهری در این دوره است. در طی فرآیند گسترش شهر قزوین در دوره میانی فضای سبزه میدان که از باغ جعفرآباد دوره صفوی جدا شد، به عنوان یک فضای جدید در شبکه فضاهای شهری این دوره نقش اصلی پیدا کرد. قزوین در دوره میانی ساختاری کهن داشت که برخی مداخلات و تخریب ها، انسجام عملکردی را آن را مخدوش نموده و بوسیله شبکه خیابانی و حمل و نقل موتوری تجزیه شده بود. تراکم عملکردی-ساختاری بیشتر در محورهای شرقی و غربی خیابان پهلوی و سبزه میدان قرار داشت. رفت و آمد بین شهری و درون شهری از این خیابان در جریان بود و زندگی جدید در این محور استوار گردید. (مجبایی، ۱۳۸۸: ۲۷۵)

۴-۱-۳-۴. سبزه میدان به عنوان فضای نشانه ای در دوره پهلوی اول

فضای نشانه ای در این دوره سبزه میدان است که بخش منفک شده ای از باغ صفوی و به شیوه سبزه میدان های دوره پهلوی سازمان یافته بود. از ویژگی های این فضای شهری جدید زندگی شبانه آن است. این فضا مرکز ثقل اتفاقات اجتماعی، سیاسی و ... دوره میانی است. برخورد احزاب راست و چپ، مسابقات ورزشی، اجتماع طبقات مختلف شهری، مراسم آتش بازی، اعیاد و جشن های ملی و دولتی و ... در این فضا انجام می شد. از نظر کالبدی این فضا از نشانه معماری چهلستون صفوی و فرمانداری دوره میانی سود می برد.

محصوریت آن از طریق احداث ابنیه جدید مانند بانک ملی، بانک سپه، چند مغازه و عمارت تلگرافخانه جدید ایجاد شده بود و دارای مبلمان شهری و نمونه ای بود از یک فضای شهری جدید، در مقابل تعاریف سنتی فضاهای ساخته شده ای مثل مساجد، میادین و ... و از این نظر سمبل تجددمآبی به حساب می آمد. فضای سبزه میدان محل تلاقی و گره گاه اصلی ترافیک پیاده و

همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)

سواره (درشکه و بعداً چند عدد تاکسی) در شهر بود. تصویر پلیس های راهنمایی با لباس مخصوص در این محل از نشان های ذهنی-ادراکی به جامانده از دوره میانی است. (دیرسیاقی، ۱۳۸۱: ۳۷۹)

۴-۱-۴. سبزه میدان (میدان آزادی) در عصر حاضر

سبزه میدان قزوین (میدان آزادی) در یکی از پرازدحام ترین گره های ترافیکی شهر واقع شده و از آنجایی که در بافت تاریخی شهر نیز قرار دارد، بهترین راه حل برای ساماندهی، آرام سازی و بهسازی آن، حذف ترافیک سواره از اطراف آن می باشد. اما با توجه به قرار گیری این میدان در میانه راه شریان های ارتباطی مهمی که شمال و جنوب قزوین را به هم وصل می کند، دست یافتن به این هدف بسیار مشکل به نظر می رسد.

کاربری های تجاری و اداری متنوع اطراف میدان نیز پرازدحام و اغتشاش پیرامون آن می افزاید. هرچند که تنوع کاربری های اطراف یک میدان می تواند فضای شهری آن را زنده و پویا نگاه دارد اما در این میدان ترافیک متراکم سواره و نبود پارکینگ باعث ایجاد اغتشاش آلودگی های محیطی شده است.

سیمای عمومی این میدان در درجه اول به شدت تحت تاثیر درختان کهن سال موجود در میدان و سپس تحت تاثیر باغچه ها و آب نماهای موجود در آن می باشد. سایر جزئیات میدان نظیر مجسمه دهخدا، مبلمان و... جز بافت و علائم مشخصه میدان محسوب نمی شوند یا حداقل می توان گفت که از درجه اهمیت بسیار پایینی برخوردار می باشند. به طوریکه با حذف آنها خدشهای به هویت میدان و عناصر سازنده آن وارد نخواهد آمد حتی حذف آنها می تواند به شاخص تر سازی عناصر اصلی سیمای میدان کمک کند. (دیرسیاقی، ۱۳۸۱: ۱۰۱)

۴-۲. تاثیر توسعه معابر شهر قزوین در روند شکل گیری میدان

نخستین اقدامی که برای توسعه معابر و بازارهای شهر قزوین به عمل آمد در سال ۱۲۸۸ شمسی بود هنگامی که مجاهدین از رشت آمدند و قزوین را قبضه کردند، مامورین انتظامی آنها بعضی از بازارها و معبر را توسعه دادند و به تعمیر یا تجدید بنای آنها توفیق یافتند لیکن در آن زمان چون وسایل نقلیه قاطر و شتر و اسب و الاغ یا گاری و ارابه و درشکه و کالسکه بود به مختصر توسعه ای قناعت ورزیدند. از سال ۱۳۰۸ خورشیدی که اتومبیل و وسایل نقلیه موتوری رو به افزایش می گذاشت و خیابان ها با تنگی و شکل زولیبایی مناسب نمی نمود ناچار به فکر توسعه و مستقیم ساختن خیابان ها افتادند. برای این منظور مناسب تر از اتصال خیابان ها رشت به خیابان باغ شاه طرح دیگری وجود نداشت (خیابان طالقانی کنونی) اما در این میان باغ چهلستون میان این دو خیابان حایل بود یعنی سبزه میدان کنونی جز باغ چهلستون بود باغ مزبور از شرق و غرب و شمال دیوار بسیار بلندی داشت و یک در کوچک آن را به خیابان رشت (خیابان پهلوی سابق و طالقانی کنونی) اتصال می داد.

در دیگری هم در جانب شرق بود که روبه روی خیابان فردوسی کنونی باز می شد ولی این درها بر روی عموم بسته بود و کسانی که از جاده رشت می آمدند باید باغ را دور می زدند یا زمانی که به سبزه میدان کنونی می رسیدند باید از خیابان پیغمبریه و سپس خیابان سپه به جنوب منحرف می شدند و از دروازه تهران قدیم از شهر خارج می شدند. در سال ۱۳۱۰ خورشیدی دکتر شیخ به قزوین آمد و پس از بررسی های لازم نخست جاده شوسه تهران را از بیرون شهر به دروازه باغ شاه یا پنبه ریشه (میدان ولیعصر کنونی) منحرف کرد. آنگاه خانه ها و مستقلاتی را که مانع توسعه خیابان بود خراب کردند و خیابان رشت را مستقیماً از وسط باغ چهلستون گذراندند و با خیابان باغ شاه اتصال دادند.

همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)

سپس خیابان رشت را تا سبزه میدان به نام پهلوی خواندند و خیابان باغ شاه را از سبزه میدان تا دروازه باغ شاه (پنبه ریشه) خیابان شامنگذاری کردند. قطعه زمینی که از شمال باغ چهلستون باقی مانده بود شهرداری آن را به صورت باغچه ای درآورد و حوض و فواره در آن بنیان کرد و چراغ نصب نمود و گل کاری کرد و به نام سبزه میدان به گردشگاه مردم شهر اختصاص داد. (مجبایی، ۱۳۸۸: ۳۲۴)

۳-۴. روند شکل گیری خیابان های اطراف میدان

۱-۳-۴. خیابان پیغمبریه

این خیابان در غرب باغ سعادت آباد و غرب مدرسه پیغمبریه و بقایای حرم خانه قدیم و عمارات غربی دیوان خانه و شرق پنجه علی و بقایای عمارات و باغ های دیوان خانه احداث گردیده است و تا غرب سردر عالی قابو امتداد دارد و به خیابان سپه می پیوندد و خیابان پیغمبریه نام دارد. (<http://www.aftabir.com>)

۲-۳-۴. خیابان رشت (پهلوی)

این خیابان از تعریض معبری که از دروازه قویمیدان (دروازه رشت) به باغ سعادت آباد می رسیده احداث گردیده است با نام خیابان رشت و سپس خیابان پهلوی. (<http://www.seventhview.persianblog.com>)

۳-۳-۴. خیابان شاه

این خیابان با قطع قسمتی از محوطه شمالی باغ سعادت آباد (باغ موزه فعلی) و ممتد ساختن آن به سوی شرق تا محل دروازه پنبه ریشه احداث گردیده است با نام خیابان شاه. (<http://www.seventhview.persianblog.com>)

۴-۳-۴. خیابان شاه پور

این خیابان با توسعه معبر جنوب دیوان خانه و شمال جعفرآباد تا ابتدای محل بلاغی و امتداد دادن آن به سوی شمال در قسمتی از شرق باغ سعادت آباد و باغ های واقع در مجاورت آن تا ضلع جنوب شرقی سبزه میدان احداث گردیده است با نام خیابان شاه پور. (<http://www.vefagh.co.ir/tourist>)

۵-۳-۴. خیابان فردوسی

این خیابان کوچه باغ احدائی شاه صفی در شمال شرقی محوطه شمال عمارت موزه (سبزه میدان فعلی) است که در دوران پهلوی اول نام خیابان فردوسی بر آن گذارده شده. (<http://www.vefagh.co.ir/tourist>)

همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)

تصویر ۲. نقشه شهر قزوین در سال ۱۳۱۵ خورشیدی بوسیله دونالدویلبر

تصویر ۱. عکس هوایی از شهر قزوین (گلریز، محمد علی، کتاب مینودر)

۴-۴. یافته های جدید

کمابیش در همه سکونتگاه ها (شهر یا روستا) میدان یا میدانچه ای عمومی قرار داشت که محل تجمع مردم بود و بعضی از فضاهای عمومی مانند عبادت گاه، آب انبار یا نهر آب و به نسبت وسعت سکونتگاه ها، تعدادی فضای تجاری یا بازار در پیرامون یا مجاور آن قرار داشت و این مکان در حکم پارک های امروزی عمل می کرد و فضای تفرجگاهی برای مردم بود. سبزه میدان ها در گذشته، نمونه هایی از این گونه میدان ها بوده اند. اما با مطالعه سبزه میدان های موجود این نتیجه به دست آمد که سبزه میدان شهرهای تهران، رشت، اصفهان پیش از آنکه فضای تفریح گاهی باشند فضاهای خدماتی و بازار بودند از جمله بازار سبزی و میوه، از این میان تنها سبزه میدان قزوین است که به معنای واقعی فضای تفریح و تجمع مردم بوده است. به طوریکه باغچه های مدور گلکاری شده داشته و درون محوطه دکه ای چوبی برای فروش بستنی و لیموناد و ... داشته و یا به راه افتادن رادیو، بلندگویی بر فراز دکه قرار داده بودند که در اوایل شب اخبار و موسیقی پخش می کرد و علاقه مندان در خیابان داخل محوطه گردش و تفریح می کردند، نوبتی نیز با نصب پرده ای در عرض سبزه میدان، فیلمی بر روی آن پرده نمایش می دادند. (<http://wikimapia.org>)

۵. نتایج

هر میدان یک فضای موقتی و دنیوی و یک پدیده کالبدی و اجتماعی است. به عقیده آلدروسی با وجود مسائل مختلف در طراحی میدان ها و یک میدان باید در خور هویت یک شهر ساخته شود و یک شهر خوب باید از ساختارهای خوبی نیز برخوردار باشد از این رو در ایجاد میدان ها باید از هنر معماری به نحو خوب بهره گرفت و با ادغام گذشته و امروز طراحی نو در خور یک شهر ارائه کرد که هویت خاص شهر را به نمایش گذارد که هم نشانگر ساختار خوب و با کیفیت برای شهر و هم نمایشگر علت وجودی یک شهر باشد اما متأسفانه امروزه در طراحی میدان ها به موارد اساسی توجه نمی شود. البته توجه ظاهری به زیبایی یک طرح بدترین شکل طراحی است که امروزه در کشور ما متداول است و باعث شکاف فرهنگ معماری و طراحی گذشته با امروز می شود و بی هویتی شهرهای ما را به ارمغان می آورد.

همایش ملی معماری و شهرسازی انسانگرا (دانشگاه آزاد اسلامی قزوین)

این میدان از زمان احداث همواره مکانی مطبوع برای گذراندن اوقات فراغت بوده است. تجهیز یک فضای عمومی با میلمان به منظور استراحت، گفتگو، ملاقات های چهره به چهره، استفاده از خدمات تفریحی، استفاده از اغذیه، تنقلات در یک فضای شهری و... در شب و روز از کارکردهای بی سابقه این فضا است. اینک این فضای شهری عمدتاً به ترمینال وسایل حمل و نقل درون شهری مبدل شده و کیفیت فضایی خود را از دست داده است و تلاش های انجام شده برای احیای آن تاکنون به نتیجه ای نرسیده است.

این مقاله در راستای پایان نامه کارشناسی ارشد ناپيوسته نگارنده (بهاره مذهب) در دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین می باشد.

۶. منابع

- دبیر سیاقی، سید محمد، ۱۳۸۱، سیر تاریخی بنای شهر قزوین و بناهای آن، اداره کل میراث فرهنگی استان قزوین با همکاری حدیث امروز.
- مجابی، سید مهدی، ۱۳۸۸، در جستجوی هویت شهری قزوین، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.
- محمد زاده، محمد نادر، ۱۳۸۵، یادگار ماندگار: نقشه بناهای تاریخی استان قزوین، اداره کل میراث فرهنگی و گردشگری استان قزوین.
- گلریز، سید محمد علی، ۱۳۷۷، مینودر، انتشارات طه.

سایت اینترنتی

- <http://wikimapia.org>
- <http://www.vefagh.co.ir/tourist>
- <http://www.seventhview.persianblog.com>
- <http://www.aftabir.com>

